

ANDREU BOSCH I RODOREDA

APLICACIÓ DE LA PERSPECTIVA
ECOSOSIOLINGÜÍSTICA EN LA VARIACIÓ:
PENETRACIÓ I EXTENSIÓ DELS SARDISMES
EN L'ALGUERÈS*

1. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest treball és el d'afrontar com la llengua d'una comunitat lingüística determinada, històricament aïllada, és afectada en la seva estructura interna —especialment foneticofonològica i lèxica— a causa d'una intensa assimilació demogràfica —i lingüística— de població procedent d'una o més comunitats lingüístiques allògenes. Es tractarà d'abonar, amb l'anàlisi d'un cas particular, que els canvis en un sistema ecolingüístic determinen canvis lingüístics, al marge dels considerats pròpiament interns, a partir d'una síntesi de l'aproximació reduccionista (els canvis particulars en el temps) i holística de la realitat (les macrocauses dels canvis), d'acord amb la visió integradora proposada per Edgar Morin (la dinàmica dels canvis a través de les relacions interdisciplinàries biopsicosocioculturals). Tractant el contacte lingüístic com a part dels fenòmens de la dinàmica sociolingüística, per tal de veure'n l'evolució en el temps, les situacions que produeix i les causes, ho aplicaré a l'estudi del codi intern de la llengua sobre la base de les interferències lingüístiques.¹

Es tracta, d'una banda, de delimitar el context ecosociolingüístic que ha determinat que històricament una varietat lingüística d'una

* Aquest treball és resultat del seguiment del programa *Dinàmica sociolingüística: contacte, canvi i substitució lingüístics* impartit pel prof. Albert Bastardas i Boada corresponent al curs de doctorat 1996/97 de la Secció de Lingüística General de la Universitat de Barcelona.

1. Cf. Albert Bastardas (1996: 23, n. 5): «La perspectiva ecològica pot donar lloc a molts diferents treballs sobre el camp lingüístic» i Francisco Gimeno (1995: 7): «En nuestros días, nadie puede discutir que el cambio lingüístico es un hecho social, ya que implica difusión y generalización de cualquier innovación por parte de una comunidad de habla».

determinada comunitat territorial (L1) hagi sofert una progressiva modificació de la seva estructura lingüística (L1') a causa del *substrat* que ha generat l'assimilació lingüística d'una intensa immigració de població, després que aquesta —per raons socioeconòmiques i culturals— hagi abandonat la pròpia llengua (L2).

Esquemàticament:

$$L1 > L1' / \text{---} [< L2].^2$$

En el nostre cas, veurem que els parlars sards³ són abandonats en favor del català per part de la immigració sardòfona i sasseròfona, però que el català ja no serà el mateix català després de l'assimilació lingüística d'aquest grup, base de les forces interferenciadores (cf. Junyent, 1992: 34). Ja en parla Bastardas: «Així com en altres aspectes del fenomen cultural és més habitual que es donin processos de fusió i de sincretisme per part [...] de tots dos grups en contacte, lingüísticament sembla haver-hi una tendència majoritària a realitzar la fusió acabant usant un de sol dels codis en contacte, tot i que s'hi puguin incorporar alguns elements —mots, girs, etc.— del que s'abandona» (1996: 125, n. 104). Així, en aquestes condicions ecosociolingüístiques, «el codi que pugui prevaler, segons les circumstàncies, pot veure's afectat estructuralment, tot i que no es pugui parlar pròpiament ni de pidginització sinó més aviat d'influència del “substrat” —és a dir, dels trets específics de la llengua primera dels individus» (*ibid.*). Aquest és, sens dubte, el cas de l'alguerès o català de l'Alguer, en què s'ha anat desenvolupant una mena d'híbrid basat en l'estructura del català modificada pel *substrat* sardosasserès.⁴

2. En aquesta direcció, Carme Junyent apunta que «en general, el grup menys poderós tendeix a emprar paraules de la llengua del grup més poderós, per bé que aquestes estan influïdes en significat, forma i ús per la llengua del grup que les adopta» (1992: 26).

3. Al terme de parlars sards, com, més endavant, al de sardització, per raons de simplificació metodològica, m'hi refereixo en un sentit ampli, ço és, en relació tant amb les varietats dialectals sardes pròpiament dites (logudorès, nuorès, campidanès) com al sasserès, la varietat lingüística de Sàsser i algunes poblacions adjacents originada a través d'un procés medieval de pidginització i posterior criollització a cavall del sard logudorès i dels parlars italomànics, genovès i pisà (SOLE, 1994: 68-70). Veg. la nota següent.

4. En canvi, en el cas de l'actual sasserès —tradicionalment classificat a cavall del sard i de dialectes italomànics i emparentat amb el gallurès i el cors— es tracta més aviat de l'emergència d'un nou codi per pidginització i criollització: «E poiché il pro-

Per altra banda, cal analitzar la dinàmica sociolingüística que ha generat aquest canvi estructural en la varietat lingüística receptora. És a dir, com s'han començat a donar aquests canvis —a partir de les dades extretes de documentació històrica i la bibliografia consultades— i, sobretot, per què s'han generalitzat. Òbviament caldrà partir de la base que en un moment determinat de la història d'aquella varietat lingüística receptora comença a donar-se una nova distribució de les varietats socials, de tal manera que L1 conviu amb els primers passos de L1', infravalorada i marcada negativament —per les traces exògenes o de *substrat* que evidencia— per part dels parlants de L1, socialment i econòmicament superiors i ostentadors del poder polític i econòmic local.

I per últim caldrà trobar el desllorigador de l'extensió i generalització de L1' —que ha configurat la parla actual— i l'abandó de L1 —la varietat històrica inicial, prèvia a l'assimilació demogràfica al·lògena. De fet, l'estudi lingüístic que se'n deriva, des d'una perspectiva ecosociolingüística, «parteix del fet que les estructures lingüístiques no viuen deslligades de les seves funcions socials» (BASTARDAS, 1996: 22). Val a dir, però, a tall de delimitació de l'abast de l'estudi sociolingüístic de la variació que proposo, que els canvis lingüístics als quals faré referència són relatius al camp de la fonètica —amb les conseqüències fonològiques— i del lèxic, perquè la documentació històrica consultada es mostra més transparent en aquests aspectes.⁵

cesso di pidginizzazione è caratterizzato dall'assunzione delle strutture grammaticali in massima parte dalla lingua esterna dei dominatori, si chiarisce perché il *creolo* che ne derivò, vale a dire il sassarese, abbia conservato, del pisano e del genovese, soprattutto la morfologia. Ma poiché quel processo non è stato una semplice sovrapposizione di strutture esterne, ma una sintesi originale che mantiene e rielabora in nuove forme le diverse componenti delle due lingue in gioco, si spiega anche la "sopravvivenza" degli elementi del sostrato e addirittura la forte influenza di alcune strutture sintattiche tipicamente sarde sulla lingua in formazione» (SOLE, 1994: 69-70).

5. Bastardas (1996: 22) afirma que hi ha una interrelació entre les formes lingüístiques usades en les comunicacions orals col·loquials —individualitzades— i les utilitzades en les comunicacions formals i escrites —institucionalitzades— que cal tenir en compte a l'hora d'analitzar l'abandonament o no de les formes usades històricament en les comunicacions individualitzades i el seu reemplaçament per les de les institucionalitzades, partint de la base que les varietats coexisteixen en distribució funcional. Tanmateix, en el nostre cas, aquesta interrelació ens ha de servir per afrontar la clau interpretativa de l'abandonament, en el mateix ús formal, de solucions institucionalitzades per les informals, de procedència exògena.

A partir del plantejament d'aquest supòsit teòric, analitzarem per què l'alguerès modern —en tant que varietat dialectal catalana de l'Alguer— presenta un alt grau de sardismes, no atribuïbles exclusivament —com s'ha dit fins ara— a les relacions de veïnatge o adstrat amb altres comunitats lingüístiques illenques —la sarda i la sasseresa—, sinó a les interferències de *substrat* —sard i sasserès— per la penetració massiva a l'Alguer de població procedent de la resta de l'illa de Sardenya entre els segles XVI i XVII, més que més tenint en compte que els canvis lingüístics no responen només a interferències lèxiques, sinó també —i especialment— fonètiques, a més d'alguns aspectes morfològics i sintàctics que no tractarem. I per què aquests canvis acaben esdevenint generals quan històricament són considerats exògens i amb una representació negativa, d'acord amb el que es desprèn de la documentació dels segles XVII-XIX.

Veurem que el desllorigador de la sardització⁶ de l'alguerès són els canvis demogràfics esdevinguts entre els segles XVI-XVII a causa de les pestes de 1582 i 1652, amb la consegüent penetració progressiva d'individus sardoparlants —i sasseresoparlants—, a través de matrimonis mixtos o de la recepció de famílies senceres. Aquest fenomen migratori comportà, per part dels grups allògens, un abandó de la pròpia llengua i l'adopció de l'alguerès, per exigències econòmiques i d'adaptació social, ja que l'Alguer constituïa un món econòmicament i socialment catalanoparlant—, però també per les connotacions negatives del sard, considerat llengua de pastors i pagesos.

2. ELS CANVIS DEMOGRÀFICS A L'ALGUER DURANT ELS SEGLES XVI I XVII

Des de l'arribada dels catalans a l'Alguer a partir del 1354 fins a la fi del XV, la ciutat constituí una fortificació de gran importància estratègica aïllada de la resta de l'illa. Fou a partir del 1495 que l'Alguer començà a obrir-se terra endins i a permetre l'entrada de nova població. En aquest sentit, si prenem com a referència l'anàlisi dels cog-

6. Veg. supra nota 3.

noms dels 50 membres del Consell General de l'Alguer l'any 1536, més del 80% era de cognom català; tanmateix, d'acord amb els registres de bateigs del 1546, poc més d'un 50% dels batejats tenia cognom sard enfront d'un 34% amb cognom d'origen català (BUDRUNI, 1994: 335-336). Sembla, doncs, que la vitalitat econòmica de l'Alguer al XVI, conseqüència del comerç marítim amb ciutats com Barcelona, Gènova i Marsella, i la relativa desmilitarització de la ciutat són factors clau per entendre la progressiva penetració d'immigració, especialment sarda. En qualsevol cas, malgrat la incipient transformació social de l'Alguer al llarg del XVI, el poder polític local restava en mans dels nobles i dels rics comerciants d'origen català (BUDRUNI, 1994: 337).⁷

Tanmateix, entre 1582-1583 s'esdevé a Sardenya una epidèmia de pesta bubònica. Degué ser força important quant a les xifres de mortalitat, ja que en la documentació oficial de l'època —de manera exagerada, per commoure el parlament sard per part de les autoritats locals (NUGHES, 1991: 91)—, llegim que a l'Alguer:

«Est any és estada visitada la ciutat de Alguer de pestilència, de la qual encara no està desospitada, y per aquella han mort çirca sis mil persones y destruídes y cremades moltas casas y robes, per lo que dita çiuat resta del tot quasi despoblada y decayguda [altres vars.: “derruyda”] tant de persones, que no hi ha restat sinó número de çent sinquanta hòmens, com també de facultats per restar en grandíssima manera enpenada y alcançada que no té forçes de mantenir-se» (TODA, 1988: 256; BUDRUNI, 1989: 70-71; NUGHES, 1991: 90; MANCONI, 1994: 20; BUDRUNI, 1996: 184).⁸

De tota manera, pel que fa a la despoblació de l'Alguer, a conseqüència de la pesta i a la posterior repoblació de procedència allògena, Nughes (1991: 91-92) afirma, d'acord amb les dades dels registres

7. Cal tenir en compte també que en l'activitat mercantil de l'Alguer s'hi insereix l'element de procedència lligur, ja des de la meitat del XV (BUDRUNI, 1994: 337, n. 7).

8. Nughes (1991: 90, n. 62) rebateja aquestes dades alarmistes: «Des del 1547 [...] fins al 1581, any anterior a la pesta, hi hagué 5.400 bateigs registrats a l'Alguer. Per tant, tot i considerant l'alt tant per cent de mortalitat infantil, compensada tanmateix per la forta immigració que rebia la ciutat com a centre comercial, l'Alguer devia comptar aleshores més de 6.000 habitants».

de bateigs dels anys 1580-1584, que «la despoblació total, tal com la presenten els representants de la ciutat, ja no s'aguanta de cap manera» i que «una total repoblació de la ciutat per immigrants» és una «hipòtesi absolutament inversemblant en les condicions higièniques i sanitàries en què es trobava l'Alguer». És més, apunta que l'exageració d'aquestes xifres «es pot explicar amb el retorn a la ciutat dels qui havien trobat refugi als camps dels voltants i que les autoritats havien afegit al nombre de morts» (*ibid.*: 92).

Tanmateix, la despoblació degué ser considerable,⁹ la qual cosa explica que des de 1585 fins a la fi del segle es multipliquessin enormement els matrimonis tant mixtos com de parelles allògenes. Bruno Anatra recull, d'acord amb la documentació del 1595, que, a causa de la pesta, la població de l'Alguer havia disminuït «más de las dos tercias partes» (1994: 333). Concretament, amb les dades que aporta Budruni, entre el 26 de desembre de 1585 i el 29 d'abril de 1595 es registren molts matrimonis de gent no originària de l'Alguer, residents des de feia pocs anys o des de minyons —sobretot pagesos i pastors, moguts per l'augment de la inversió agrícola i ramadera després de la pesta, però també servents i artesans—, cosa que s'evidencia sobre la base de l'anàlisi de la procedència dels cognoms dels cònjuges. Per posar-ne un exemple: el 1586 un 73% dels cònjuges té un cognom sard (logudoresos, nuoresos, sasseresos i calleresos) enfront d'un 13% de cognom d'origen català, un 7'4% d'italià —d'origen ligure—, un 2'8% de francès i provençal i un 3'7% sense catalogar (BUDRUNI, 1989: 73; 1994: 343).

Vegem aquest quadre prou significatiu sobre l'evolució de la procedència dels cognoms dels cònjuges que es casen a l'Alguer els anys 1582 i 1602 (BUDRUNI, 1989: 74; 1994: 341):

9. Bruno Anatra apunta que «poichè anche nei periodi di maggior chiusura gli strati più bassi della società cittadina è più che probabile provenissero dall'entroterra sardo, il problema di una più duttile apertura etnica era, non poteva essere altro che specifico del gruppo dirigente, della sua perpetuazione, al riguardo denotando esso un non modesto senso di preveggenza» (1994: 332). Per això afirma que esdeveniments catastròfics de l'abast de les pestes del 1583 i del 1652 no s'haurien pogut compensar amb els rígids mecanismes d'obertura a l'exterior aplicats en els segles precedents.

	Any 1582	Any 1602
Cognoms sards	57'1%	65'9%
Cognoms catalans	29'9%	15'4%
Cognoms italians	11'7%	6'6%
Cognoms altres	1'3%	7'2%
Orfes ¹⁰		4'9%

Val a dir, però, que la minoria catalana continuà, tanmateix, fins i tot després del procés de repoblació,¹¹ a ostentar bona part del poder polític i econòmic de la ciutat, si bé, en aquest últim àmbit, conjuntament amb la minoria ligure (BUDRUNI, 1989: 75; MANCONI, 1994: 370). I per això el català continuà sent la llengua de l'administració, la litúrgia i d'ús social. En aquest sentit, el mateix Budruni afirma que «in tale situazione, ormai consolidata da oltre due secoli, agli immigrati sardi (ma anche a quelli liguri, francesi, corsi, etc.) non restava altra strada che quella di un'integrazione quanto più rapida e totale possibile, pena la marginalizzazione e l'esclusione sociale» (1989: 75).¹²

De tota manera, es confon Budruni —per la seva vena sardòfila i

10. L'original en italià diu «bambini illegittimi» (BUDRUNI, 1989: 74).

11. Budruni (1996: 186) insisteix a donar un enfocament ètnic i racial als canvis lingüístics, i obvia que la procedència al·lògena —sards, sobretot— no implicà automàticament —ni realment, com demostra la història lingüística de l'Alguer— un canvi de llengua, sinó la base de *substrat* que condicionarà canvis lingüístics —especialment fonètics i lèxics— en l'estructura de la llengua col·loquial: «La popolazione algherese diventava così sempre più sarda e ligure e sempre meno catalana». En relació amb la pesta del 1652 hi torna a insistir: «L'immigrazioni, comprese quelle provenienti dalla Liguria, di poco successive, contribuirono a mutare ulteriormente il volto della città, in senso più marcatamente sardo e sempre meno ispanico» (*ibid.*: 188). Nughes (1991:112) sembla referir-se a aquesta vena sardòfila de Budruni de «refusar les arrels històriques»: «Avui dia hi ha un moviment d'opinió a l'Alguer que sosté, donant-ho per demostrat, que ja al segle XVI [...] l'Alguer estava pràcticament descatalanitzat o que aleshores, com també més tard, el català era la llengua de les classes dominants, de l'alta jerarquia o, utilitzant una terminologia més moderna, la llengua dels amos, i que, de tota manera, aquesta llengua era un fet desarrelat de qualsevol substrat cultural» (*cf.* també *ibid.*: 91).

12. En aquest sentit, són exemplificadores les paraules William F. Mackey: «Les persones aprenen les llengües per a una finalitat i com més funcions té una llengua més forta és i més atracció té per a la seva comunitat» (BASTARDAS, 1996: 125).

catalanòfoba— quan afirma que «lingua, cultura e tradizioni che penetrarono in primo luogo nel linguaggio, nel lavoro e nella vita dei campi, dove la lingua e la cultura catalane dovettero ben presto cedere il passo al modo di esprimersi e di essere dei sardi» (1989: 75), ja que la realitat degué ser força a l'inrevés. No contempla que el fenomen d'assimilació socioeconòmic i lingüístic de la immigració sarda era inevitable —entre les exigències d'adaptació social i supervivència econòmica, ja ben determinants, per la representació negativa del sard tant pel que fa a la llengua com a la cultura en la minoria catalana benestant i ostentadora del poder politicoeconòmic— i que la llengua catalana —en el registres més col·loquials i més vinculats al món agrícola i ramader— se sarditza per *substrat*, inicialment en el pla fònic i lèxic.¹³ Per tant, el que sí que determinaren aquestes migracions fou la fesomia sarda de l'alguerès respecte a la resta del domini català, perquè per entendre el contacte per migració cal prendre en consideració els dos (o més) grups en presència i l'estructura de l'entorn, decisiva per a l'evolució de la situació (BASTARDAS, 1996: 23).¹⁴

El 1638 és un any de malària a l'Alguer, on, d'acord amb la documentació de l'època, «mory molta gent» (BUDRUNI, 1989: 93). Però, la segona sotragada per a la població algueresa arribaria a mitjan XVII, ja que entre el maig i l'agost del 1652 una nova epidèmia de pesta afectà considerablement l'Alguer.¹⁵ No és casual que al llarg de l'agost d'aquell any s'esdevingués una allau de matrimonis entre viudos o en-

13. Cal tenir present que la població immigrant devia ser analfabeta. Per tant, la capacitat d'assimilació articulatòria a l'estructura catalana devia ser igualment difícil i fins al límit de la comunicabilitat, si més no en les primeres generacions, les allògenes. En el pla lèxic, és evident que el món de l'agricultura i la ramaderia a l'Alguer tenia una projecció sarda, ja abans dels canvis demogràfics alludits, la qual cosa explica que les primeres paraules sardes que penetren a l'Alguer —per adstrat i per *substrat*— pertanyen a aquests àmbits econòmics. En aquest sentit, A. Ciuffo, el 1906, en analitzar els sardismes lèxics de l'alguerès delimita clarament les paraules d'influència sarda «usades ab més frecuencia del “txapador” y pastor de la “Nurra Algueresa”» de les «paraules d'influencia sarda més generalisades» (1908: 176-177).

14. Cal partir de la base que «el contacte dels grups lingüístics serà igualment enfocat no com un fenomen binari sinó ternari, d'acord amb la perspectiva ecològica que concep la relació entre, per exemple, dues espècies, tenint sempre en compte el *medi* on es desenvolupa la relació» (BASTARDAS, 1996: 22-23).

15. Per a un estudi detallat d'aquesta pesta, veg. Manconi (1994).

tre viudós i donzelles i viudes i fadrins, i que entre setembre i novembre encara se'n registressin 62 (*ibid.*: 102-103; MANCONI, 1994: 358), perquè la davallada demogràfica causada per l'epidèmia havia afectat més de la meitat de la població. En aquest sentit, Manconi afirma que a l'Alguer, a conseqüència de la pesta, hi ha una «estrema necessitat di braccia per dare nuovo impulso all'economia urbana e [...] molto bisogno di uomini atti a procreare» (1994: 357) i fins i tot parla d'una «*febbre matrimoniale* che assale gli abitanti delle città dopo la peste e che avvia la ripresa della natalità» (*ibid.*: 357-358).¹⁶ Per altra banda, sobre la base d'un document del 1655, tres anys després de la pesta, hi ha encara una gran escassetat de llauradors, una «gran penuria de jornalers essent quasi tots morts en lo contagi» (BUDRUNI, 1989: 105).

Comparant el nombre de focs abans i després de la pesta, veiem que el 1627 l'Alguer comptava amb 1.003 focs, corresponents a aprox. 4.500-5.000 habitants; en canvi, el 1655 s'hi registren només 437 focs, per 1.900-2.200 habitants aprox. (BUDRUNI, 1989: 104; SERRI, 1994: 363; DAY-CALIA, 1994: 433). Si bé Budruni xifra el nombre de defuncions en 3.000-3.500 habitants vs. 1.000-1.500 supervivents (BUDRUNI, 1989: 105), mortalitat que afectà sobretot les classes baixes i desfavorides econòmicament, per les condicions d'higiene¹⁷ (els rics i nobles —majoritàriament d'origen català— se'n salven força, si bé es perderen alguns cognoms catalans), Bruno Anatra apunta que entre el 3 de maig i el 9 de juny de 1652 la pesta, que afectà l'Alguer des de l'abril fins al juliol, s'endugué 1.056 persones, si fa no fa a una mitjana d'un membre per foc, la qual cosa es traduí, d'acord amb els censos dels anys 1627 i 1655, en més d'un quart de la població, tenint en

16. «A contrarre matrimonio sono uomini e donne provenienti da paesi dell'interno (in buona misura contadini alle prime nozze trapiantati ad Alghero dai villaggi del Capo di Sassari), alcuni nobili cittadini, qualche raro mercante forestiero, diversi soldati spagnoli della locale guarnigione. Ma è soprattutto un gran numero di vedovi a concludere sbrigativamente le seconde nozze: vedovi che si accasano con vedove, vedovi che impalmano "donzellas" o vedove che sposano "fadrins", scapoli» (MANCONI, 1994: 358). Notem que la major part d'immigrants procedien de la demarcació de Sàsser, i, per tant, de parla logudoresa o sassereses, que es barrejaren amb la població autòctona, catalanoparlant.

17. «La peste aveva causato una vera e propria strage nella popolazione contadina e artigiana e tra la povera gente» (BUDRUNI, 1996: 188).

compte que el 1655 la ciutat havia perdut un 56'4% dels focs (ANATRA, 1994: 333; TODA, 1888: 252-258).¹⁸

Arribats aquí, la pregunta és òbvia: no són aquestes unes dades prou importants per explicar l'origen de la penetració d'un *substrat* sard en l'alguerès, tenint en compte que aquesta població immigrant —de classe baixa, de l'àmbit de la servitud i del camp, etc.— es degué catalanitzar? Sobre l'impacte social que causà aquesta nova immigració, Manconi adverteix que «la vecchia città “catalana” perde molto dei suoi connotati culturali ed economici» (MANCONI, 1994: 359), si bé l'assimilació d'aquesta immigració esdevingué un element bàsic del reajustament demogràfic.

Entre el 1654 i el 1662, ja s'hi registrà un flux migratori regular, caracteritzat fins i tot per procedències diverses, com ara ligurs, provençals, militars espanyols, etc. (MANCONI, 1994: 369). Però hi ha una dada importantíssima que explica que els matrimonis fossin majoritàriament entre homes sards i dones alguereses: la demanda de mà d'obra era per a treballar el camp i cobrir les necessitats de la ciutat. En aquest sentit, Budruni apunta que «l'immigrazione maschile [...] è preponderante rispetto a quella femminile, a dimostrazione della domanda imperiosa de 'braccia' in una città che abbisognava di tutto e soprattutto di mano d'opera» (BUDRUNI, 1989: 111).

Per altra banda, Anatra remarca que pel que es desprèn de les dades de mortalitat d'aquesta segona pesta «era impensabile non aprirsi all'entroterra isolano, logudorese in specie», per la qual cosa en alguns contractes matrimonials de la segona meitat del XVII apareixen individus provinents de zones relativament limítrofes o de la pròpia jurisdicció eclesiàstica i entre els residents molts cognoms sards (1994: 333).¹⁹

18. Budruni (1989: 104) xifra les defuncions des del 3 de maig fins al 19 de juny de 1652 en 1.051 habitants, enfront de 47 entre el 20 de juny i el 27 de setembre del mateix any. Les dates que dóna contenen un error, ja que hi ha un parèntesi d'un mes, que no hi consta: el primer període el fa acabar el 19 de juliol (sic, per *juny*) i el segon el fa començar el 20 de juny; ell mateix ho esmenà a Budruni (1997: 188) i apunta que «al 19 giugno, i morti di peste in Alghero avevano toccato l'incredibile numero di 1051, con una punta di 108 decessi in un solo giorno, il 16 del mese».

19. Fins i tot immediatament després de la pesta del 1652, almenys dos o tres dels 5 consellers municipals són d'origen sard (ANATRA, 1994: 333), i el 1655, conseqüen-

Vegem el següent quadre relatiu als matrimonis celebrats a la catedral algueresa (BUDRUNI, 1989: 115-118):

Any	Núm. matrimonis	Procedència cònjuges	Cognoms		
			Sards	Ital.	Cat./cast.
1654	41	40'2% immigrants (26'8% sards/13'5% ligurs) 36% residents 23'1% s. ind. ²⁰	74'3%	15'8%	3'6% ²¹
1655	33	45% immigrants	71'2%	21'2%	7'6%
1659	39	53'8% immigrants			
1662		63'6% immigrants			
1663		43% immigrants			
1664		27% immigrants			
Altres		10-15% immigrants			

En conclusió, a la segona meitat del XVII, la fisonomia de la població algueresa s'anava estabilitzant a l'entorn de tres components ètnics fonamentals: el sard, que comprenia la majoria de la població (més del 70% dels algueresos), l'italià —sobretot ligur—, de prop del 20%, i el català, minoritari (a l'entorn del 7%), però el més fort econòmicament i encara més políticament (BUDRUNI, 1898: 118). És clar, doncs, que l'assimilació lingüística de la immigració vingué determinada per la necessitat d'adoptar la llengua del poder socioeconòmic i polític. Però és també igualment cert que un trasbals tan considerable de la població autòctona —fins al punt que els sards ca-

cia directa de les possibilitats de treball que oferia l'Alguer, els dos *majorals* del gremi dels sastres i sabaters eren també de cognom sard (*ibid.*: 334).

20. Aquests percentatges sumen un total de 99'3% a l'original imprès (BUDRUNI, 1989: 115). Per altra banda, els percentatges desglossats dels immigrants suma 40'3% i no 40'2% (*ibid.*).

21. Les tres xifres no sumen 100% sinó 93'7%; en canvi, les del 1655 sí que sumen 100% (BUDRUNI, 1989: 115).

talanoparlants esdevenen a posteriori els autòctons— és la clau que determinaria la penetració de sardismes —i sasseresismes—, fònics i lèxics sobretot, en el català.

Des d'una òptica social, cal tenir en compte que els sards vivien a les zones més pobres de la ciutat, a les perifèriques; els catalans —els nobles— vivien a les zones riques i centrals, però també —els mercaders benestants— en els barris mitjans, al costat dels mercaders ligurs²² (BUDRUNI, 1989: 118-119; 1996: 188-189). Per altra banda, d'acord amb dades de l'any 1771, a l'Alguer hi ha un 32'6% de pagesos i un 11'4% de pastors, la qual cosa fa un total del 44% de la població dedicada a l'economia rural (DAY-CALIA, 1994: 439), que, tractant-se majoritàriament de procedència sarda, abonaria la nostra hipòtesi del *substrat* sard (o sardosasserès) en l'alguerès col·loquial.²³

3. L'ASSIMILACIÓ LINGÜÍSTICA DELS GRUPS ALLÒGENS SARDOSASSERESOS

D'acord amb Norbert Elias (1995), perquè hi hagi substitució lingüística cal una situació de bilingüització i, doncs, de conflicte lingüístic, però no a l'inrevés.

En el cas que ens ocupa, en el supòsit d'immigració de famílies senceres, tard o d'hora s'hi degué donar una generació de pares bilingües que abandonaren la llengua recessiva —el sard, el sasseres, etc.— en la comunicació amb els fills i, consegüentment, cada cop foren menys els qui devien parlar-la (cf. JUNYENT, 1992: 38). Aquesta generació bilingüe, tot i adoptar el català —la llengua dominant— per a les

22. Afirmar Budruni (1996: 188) que després de la pesta del 1652 els ligurs —de parla italiana, genovesa— comencen a adquirir un paper determinat en l'economia de la ciutat, en el control del comerç marítim i en la pesca del corall, fins al punt d'anar substituint progressivament el control exercit fins aleshores pels mercaders catalans.

23. Amb aquestes dades es demostra la importància de l'economia rural a l'Alguer, que competeix amb l'activitat urbana del comerç marítim. En aquest sentit, John Day i Itria Calia afirmen que «malgrado il suo porto e nonostante le sue particolarità nel campo linguistico e istituzionale, la città catalana rimaneva essenzialmente, nel periodo sabaudo [XVIII], un grosso borgo rurale», la qual cosa evidentment havia de traduir-se en el camp lingüístic en forma de delimitació de modalitats socials diverses de la llengua catalana.

funcions socials, devia ser més competent en la llengua recessiva, però per raons més aviat de desig de mobilitat o d'adaptació social no transmeté la llengua materna als fills, amb la qual cosa es donà una solució de continuïtat en la transmissió intergeneracional de la llengua allògena (JUNYENT, 1992: 38). En el cas que el contacte per migració s'hagués donat a partir dels moltíssims matrimonis mixtos (veg. supra nota 16), la problemàtica lingüística devia ser diversa: si l'home era de procedència sarda —per la demanda de mà d'obra—, es trobava que la llengua de la dona i la d'ús social era la catalana, sense comptar que la mare, en desconèixer el sard, si més no activament, transmetia el català als fills (cf. JUNYENT, 1992: 43); si la dona era sardoparlant —perquè havien mort moltes dones alguereses—, tot i que inicialment devia transmetre el sard al seu primer fill, aviat devia esdevenir parlant passiva de la llengua del marit i d'ús social, amb la qual cosa la regressió del sard passava a determinar-se en la segona generació, bilingüe familiarment, monolingüe socialment. I així, tant en una hipòtesi com en l'altra, la tercera o la quarta generació ja devien ser monolingües.²⁴

Per altra banda, no hem d'oblidar que la llengua dels immigrants no era homogènia (logudoresos, sasseresos, corsos, nuoresos, calleritans, etc.), i, per tant, no s'hi devia donar una homogeneïtat interna del grup des d'una òptica lingüística (cf. JUNYENT, 1992: 38), ni, tal vegada, territorialment, a causa de la proliferació de matrimonis mixtos. A més, la minoria sardoparlant devia suportar una hostilitat lingüística i social per part de la comunitat majoritària.²⁵ Encara avui, a l'Alguer, els algueresoparlants —majoritàriament d'origen sard, tenint en compte l'origen dels cognoms!— menyspreen verbalment els sardoparlants amb un to humorístic que denota superioritat, amb frases

24. Cf. Gimeno (1995: 45), que apunta que «sobre si la identidad étnica de la lengua de sustrato es la causa de la diferenciación lingüística tardía o lejana, W. Labov ha mostrado empíricamente que el inmigrante de segunda generación se aleja del modelo (o sustrato lingüístico) de bajo prestigio de sus padres».

25. «El grup que es desplaça [...] tendeix a trobar-se —sobretot contemporàniament— en un hàbitat sociocultural diferent del que va deixar i al qual molt probablement tindrà necessitat d'adaptar-se per tal de sobreviure econòmicament i, segons el nombre i el grau de concentració de la població desplaçada, fins i tot sociopsicològicament» (BASTARDAS, 1996: 126).

com *Aqueix és sardo!* o *Aqueix és un saldo amb la cua!* Com passava encara fa 60 anys a l'Alguer, parlar sard socialment devia implicar ser titllat de pastor i pagès, cosa que se superava canviant de llengua (cf. JUNYENT, 1992: 53).

L'abandó dels parlars allògens es degué donar quan la 2a o 3a generació es va trobar no motivada per adquirir competència activa en una llengua —majoritàriament sarda— sense connotacions positives (cf. JUNYENT, citant N. DENISON, 1992: 41; BASTARDAS, 1996: 141-142), per la pressió social exercida en cada individu, fins a considerar la llengua materna (o una de les llengües d'ús familiar) un impediment social. En aquest cas la mobilitat social havia d'anar acompanyada necessàriament pel canvi de llengua, envers el suïcidi lingüístic (cf. JUNYENT, 1992: 50). En realitat, els grups allògens emigren cap a un lloc on la llengua pròpia ja no els serveix (JUNYENT, 1992: 77).²⁶

En aquest context, la bilingüïtzació que van poder experimentar els immigrants sardoparlants —i sasseresoparlants, etc.— degué ser bàsicament informal i probablement imperfecta, atès que, en general, havien d'haver superat l'edat òptima d'adquisició lingüística (cf. BASTARDAS, 1996: 126).²⁷ Es degueren cobrir, doncs, sobretot en els grups d'autoorganització econòmica —agrària i ramadera— les necessitats essencials de comprensió i expressió mínimes per sobreviure, amb el subsegüent procés de fossilització de la competència (cf. CIUFFO, 1908: 176-177). Però en realitat a l'Alguer s'hauria de parlar d'integració socioeconòmica, que tendí a generalitzar un alguerès amb interferències de *substrat* del sard (cf. BASTARDAS, 1996: 127), perquè el *medi* en què tenia lloc la relació havia de condicionar l'aprenentatge de l'alguerès, la llengua no només de les classes mitjanes-baixes sinó també de les classes dirigents i de l'administració i altres funcions formals, és a dir, la tendència cap a «la completa adaptació de la població

26. Cf. en Junyent (1992: 79-80) les variables que indiquen el prestigi d'una llengua, d'acord amb Brenzinger, Heine i Sommer.

27. «L'exposició a les formes lingüístiques dels autòctons serà, doncs, un procés més informal i espontani que no pas formal i planejat [...]. El contacte, per tant, serà fonamentalment oral i en situacions naturals, amb les conseqüències corresponents en el repertori lingüístic dels individus» (BASTARDAS, 1996: 126).

immigrada —o més ben dit, dels seus descendents— al sistema de comunicació lingüística de la societat receptora i l'abandó dels seus sistemes d'origen» (BASTARDAS, 1996: 129).

No hem d'oblidar, pel que fa a l'abandó dels parlars sards per part dels immigrants, que el fenomen té relació amb la representació significativa de la realitat per part del complex cervell/ment. Així, tal com afirma Bastardas, «l'individu que es veu desconsiderat pels altres pot decidir, per exemple, d'abandonar —ell, si pot, o sinó respecte dels seus fills— la varietat lingüística tan desavantajosa i menysvalorada des del punt de vista de la societat en què viu» (1996: 50). Cal pensar, doncs, atesa la pervivència de l'alguerès, que s'assignava un significat social negatiu a les formes lingüístiques al·lògenes, cosa que n'explica l'abandó. El mateix Bastardas (1996: 44), citant Lieberson, apunta que «el comportament lingüístic és vist com una forma d'adaptació a un conjunt de condicions institucionals i demogràfiques en la societat, en concret, la composició lingüística i ètnica de la població, el grau de segregació, la distribució laboral generada per l'estructura industrial de la societat, i l'edat».

En definitiva, doncs, els grups immigrants —conseqüència dels canvis demogràfics causats tant per la pesta de la fi del XVI com per la de mitjan XVII—, d'una banda, de procedència sarda diversa i heterogènia, i, d'una altra, amb la necessitat d'adaptació a un nou ecosistema sociocultural (*cf.* BASTARDAS, 1996: 130), basat en les interrelacions comunicatives en català, degueren patir una experiència dura, amb més o menys relacions intragrups —amb immigrants de la mateixa parla— per tal de familiaritzar-se més fàcilment «amb els sistemes de comunicació lingüística i d'organització social característics de la zona on havien anat a residir» (BASTARDAS, 1996: 131).

Cal tenir en compte que en el cas que ens ocupa, com que els processos migratoris abracen períodes diversos i no necessàriament progressius, si més no en les primeres generacions la inicial intragrupalitat (*cf.* BASTARDAS, 1996: 131) devia ser força estesa, la qual cosa però no garantí la pervivència de la llengua del grup. Amb tot, no podem saber com devien ser les relacions intergrupals que determinaren l'abandó progressiu de les llengües al·lògenes i l'adquisició de la llengua autòctona, però sembla que les relacions matrimonials que se'n deri-

varen degueren reduir la conflictivitat i la marginalitat del grup, segons que es desprèn del nombre de matrimonis mixtos (veg. *supra* ps. 16-17 i n. 16). Els aparellaments devien ser tant endogàmics —entre membres del mateix grup immigrat— com exogàmics —entre individus de diferents grups—, la qual cosa hauria determinat una major integració dels segons. Mentre en els primers casos, la socialització dels fills s'estableix en la llengua allògena, que devia requerir, però, una bilingüització externa (BASTARDAS, 1996: 133), en els segons sembla que és lògic pensar que la llengua predominant fou el català. Aquesta casuística l'he poguda confrontar amb el testimoni d'alguerésoparlants d'origen sard pel que fa al mateix fenomen esdevingut al llarg d'aquest segle.²⁸ Per tant, si les relacions intergrupals de la primera meitat del XX han afavorit clarament l'alguerès, és lògic pensar que també degué ser així al llarg dels segles XVIII-XIX, la qual cosa explica la pervivència de l'alguerès.

En relació amb la formació sociocultural dels individus allògens, aquests no podien adquirir una competència lingüística normal i nativa en el codi català, sobretot pel que fa al pla fonètic. Fóra això, doncs, l'origen de la modificació fonètica de l'alguerès, tenint en compte que la població a la fi del XVII és majoritàriament d'origen sard? Probablement sí, en forma de fenòmens que emergiren com a *substrat*. En aquest sentit, Bastardas (1996: 54) apunta que «si un individu —en general— no parla en una determinada varietat lingüística abans o no gaire més enllà de la pubertat difícilment aconseguirà evitar posteriorment l'“accent” de foraster en aquella varietat, és a dir, els trets fonètics provinents del primer codi lingüístic en què va realitzar la seva socialització a l'edat biosocialment òptima». Ara bé, com devia afectar això intergeneracionalment? Recollint l'enfocament de Bastardas, «a mesura que s'acompleix el metabolisme social —la substitució interna de la població— els canvis s'aniran fent més vidents i allò que apareixia com un fet minoritari i localitzat pot esdevenir general i àmpliament adoptat» (1996: 88), supòsit que s'adiu amb les ob-

28. Amb tot, no hem de descartar que també s'hi haguessin donat relacions de veïnatge entre catalanoparlants i sardoparlants, en les àrees perifèriques del territori alguerès, que haurien tendit a bilingüitzar-se bilateralment (BOSCH, 1996: 30-31).

servacions que féu A. Ciuffo el 1906 a l'entorn dels sardismes de l'alguerès, en diferenciar les paraules d'influència sarda «usades ab més frecuencia del “txapador” y pastor de la “Nurra Alguerese”» de les «paraules d'influència sarda més generalisades» (1908: 176-177).

En qualsevol cas, és evident que la irrupció d'un nombre considerable d'individus procedents d'altres àrees o grups lingüístics —com és el cas de la immigració sarda i sasseresa a l'Alguer— «pot ser una font de canvi fonètic, com encertadament mostra Labov (1980), que pot anar-se estenent grupalment i intergeneracionalment —de manera subconscient— fins a arribar a ser o bé predominant o bé present en una part molt important de la societat» (BASTARDAS, 1996: 89). Així, tant les opinions de Ciuffo (1908: 176-177) com la documentació consultada (vegeu-la infra) demostren que els sardismes tendeixen a generalitzar-se a partir dels sectors socials adscrits a l'economia rural —agrícola i ramadera. El fenomen de contacte lingüístic, a mesura que penetra població allògena a l'Alguer, «en ser precisament un element nou en una realitat dinàmicament funcional», activà l'atenció dels individus i els féu definir sobre la nova realitat que contemplaven, de tal manera que el contacte lingüístic fou «un factor de canvi en les formes i/o en els comportaments comunicatius» d'aquella comunitat (BASTARDAS, 1996: 90), de tal manera que la situació que en resulta no fou més la mateixa d'abans dels canvis demogràfics, ja que començava a aflorar un nou alguerès, modificat per una mena de *substrat* sard (sasserès, etc.).

Ara bé, aquests canvis del codi degueren afectar —pel que deduïm de la documentació consultada i de les paraules de Ciuffo— les classes baixes, per la qual cosa s'hi degué accentuar la diferència de varietats socials, ja que la burgesia benestant i la noblesa autòctona —la catalanoparlant, no pas la d'origen lligur, italianoparlant— hauria usat, fins que aquesta llengua satisféu les necessitats comunicatives habituals, un model distant del de la majoria de la població, sense interferències excessives del sard. Per què, doncs, acaba generalitzant-se el català sarditzat minoritari? Probablement, com veurem, perquè la llengua del poder polític i econòmic passà de català —no sarditzat— a italià i, doncs, desaparegueren les representacions negatives de la varietat oral —majoritària—, que acabaria generalitzant-se.

4. L'ALGUERÈS, LLENGUA D'ÚS SOCIAL, DE L'ADMINISTRACIÓ I DE LA LITÚRGIA

És indubtable que un dels factors que haurien contribuït a la generalització del català sarditzat fou la pèrdua de funcions formals assignades a l'ús social del català. Vegem, doncs, com s'hauria produït aquest canvi ecosociolingüístic.

a) *La llengua de l'administració*

La majoria de documents administratius i notariaus són en català fins a mitjan segle XVIII, però encara se'n troben, d'oficials, fins a la fi del primer terç del XIX (BOSCH, 1997: 27). Armangué (1996: 51), en relació amb el segle XVIII, parla de «l'escassetat de documents oficials escrits en català, que il·lustren de manera només superficial la riquesa d'una llengua que tan sols a través de l'anàlisi d'altres fonts podem assegurar que era generalitzada a l'Alguer en tots aquells àmbits on no predominaven l'element noble o burgès».²⁹

Sense tenir en compte però la documentació oficial més estereotipada lingüísticament, caracteritzada pel seu formalisme conservador, força allunyat de la llengua col·loquial,³⁰ la documentació que ens dona algunes claus d'interpretació de com devia ser al llarg del XVIII i començament del XIX l'alguerès oral³¹ són els registres de danys de la *Barracelleria*, una companyia cívica paramilitar d'assegurança i custòdia de la propietat agrària. Aquests documents des del 1683 fins al 1829 són

29. Per als documents oficials —municipals— escrits en català al segle XVIII, veg. ARMANGUÉ, 1996: 53-54.

30. Gimeno (1995: 81), en estudiar des de l'òptica de la lingüística diacrònica la relació entre textos escrits —medievals— i context social, adverteix que cal anar en compte que els documents estudiats no presentin un estil que «sea estereotipado, rutinario y su lengua artificiosa», altrament podríem incórrer a hipòtesis errònies.

31. No comparteixo del tot l'opinió de C. Junyent, en relació amb el canvi lingüístic, que «n'hi ha prou amb un cop d'ull a qualsevol text d'una llengua amb tradició escrita per adonar-se que el canvi no s'hi veu reflectit», perquè contempla només la distància evident entre la parla i el model ortogràfic i normatiu des d'una òptica sincrònica, però és que la llengua escrita no és sempre *ortogràfica*, si més no des d'una òptica diacrònica, com veurem, i, sovint, constitueix la font d'informació dels canvis lingüístics històrics.

redactats quasi exclusivament en català, generalment per mans cultes (secretaris, notaris, etc.), amb un llenguatge poc estereotipat, vacil·lant en molts aspectes lingüístics, sobretot lèxics i fonètics, a més dels problemes lògics de fixació gràfica (vacil·lació *a/e* i *o/u* àtones, interferències de les grafies castellanques i italianes, etc.).³² Cal tenir en compte, tanmateix, que aquests registres, sobretot pel que fa al lèxic, reflecteixen la cultura rural de l'agricultura i la ramaderia, de referents sards evidents.

Veurem més avall que un dels aspectes més remarcables d'aquesta documentació és la relativa transparència amb què s'hi observen els canvis lèxics i graficofonètics, especialment al llarg del XVIII, el segle de la substitució de formes genuïnes catalanes per sardismes, malgrat una clara voluntat correctora o formal en contraposició amb la llengua col·loquial, caracteritzada per un seguit de trets —fonètics i lèxics, sobretot— considerats vulgars.

A més, és clar, hom es pregunta per què aquests tipus de documents són en català fins al 1829, cosa que encara no hem abordat. De fet, el català era l'única llengua dels propietaris de terres i bestiar, arrendadors de conreus, masovers i vinyaters, que denunciaven o asseguraven la propietat agrària, les collites i el bestiar, i perquè —igualmente important— els que comprovaven els danys i els robatoris —els pèrits i els *barrantxels*—, que havien de notificar al capità de la companyia o al secretari cívica la quantificació dels danys peritats, no coneixien altra llengua.³³ Contemporàniament a la redacció dels registres del primer terç del XIX, els estatuts de la companyia eren ja redactats en italià (i els de la 2a meitat del XVIII en castellà, inicialment, i després en italià)! Vull dir amb això que aquests documents, tot i ser

32. En canvi, pel que fa a la llengua dels estatuts o capítols de la mateixa *Barracelleria* a l'Alguer —conservats a l'Arxiu Històric Municipal de l'Alguer—, redactats en una llengua molt formal i estereotipada, observem que entre 1686 i 1729 són en català, entre 1762 i 1783 en castellà i entre 1798 i 1848 en italià. Sobre aquesta qüestió, Gimeno (1995: 81) afirma que quan la llengua dels documents no és del tot estereotipada «es importante observar de qué modo los escribanos reflejan en los textos escritos las variaciones del registro oral, las cuales vienen condicionadas en gran manera por la instrucción y educación del propio escribano».

33. Fins i tot podien ser analfabets, perquè a vegades no firmaven les relacions dels registres de danys. Vegem-ne un exemple datat el 14 de gener de 1788: «Aquexa díun éssar la veritat, en Déu y sa consiència y giurament que ténan prestat (no firman perchè díun no saber-lu), del que &c.» (BOSCH, 1997: 213).

redactats per mans relativament cultes, en ser relacions de danys i robatoris, havien de reflectir més o menys, alguns aspectes de la parla col·loquial, ni que fos inadvertidament.

Cal recordar que serà a partir del 1821 que institucionalment es juga a favor de l'italià en el procés diglòssic català/italià, per la imposició a tots els nivells públics i administratius de la llengua italiana, per un decret reial de Carlo Felice de Savoia.

b) *La llengua litúrgica*

Malgrat els processos de migració a què he alludit més amunt, la llengua del poble continuava essent el català. Si no, com s'explica, tal com apunta Nughes (1991: 112-113), que el 1790 el bisbe de l'Alguer, piemontès, «fes imprimir en alguerès el catecisme, com també ho van fer més tard l'any 1818 i el 1850 dos bisbes més, el sasserès Pietro Bianco i l'alguerès Pere Rafael Arduino». La resposta és òbvia: «Ho van fer, evidentment, perquè era la llengua del poble, és més, l'única llengua del poble» (NUGHES, 1996: 113).

És Kuen qui afirma, en relació a l'ús formal del castellà a l'Alguer al XVIII, que «no ha podido el español expulsar el catalán de la vida religiosa, de la predicación y de la doctrina cristiana en Alguer, al contrario de lo ocurrido en otras ciudades de Cerdeña» (1932: 126).³⁴ Armangué reporta que al sínode del 1728 «els capellans es comprometeren a impartir cada diumenge, en llengua vernacla, la doctrina cristiana» (1996: 52). També al llarg del XVIII la literatura popular i semiculta de caràcter religiós —especialment els goigs— continuava fidel a la llengua catalana (ARMANGUÉ, 1996: 54).³⁵

Després de l'estada d'Eduard Toda a l'Alguer, aquest escriví que el català era la llengua litúrgica, la que entenia el poble: «L'ús del català estava sumament extès en las iglesias del Alguer al començar lo present sigle. Pot dirse que la nostra llengua s'aplicava a tots los actes

34. Per a més detalls, veg. ARMANGUÉ, 1996: 51-53.

35. Armangué (1996: 55-57) aporta dades de l'intent de recuperació a partir de 1778 de l'activitat poètica en català, amb la creació d'algunes acadèmies literàries de tipus escolàstic.

de la vida en que intervenia 'l clero, y que, per exigència dels rituals, no devian traduirse en llatí. Aixís las predicas, la ensenyansa de la doctrina, las missions, la confessió, las exhortacions al poble, tot se feya en català» (1903: 30).

En relació amb el paper determinant de l'Església en la pervivència del català com a llengua d'ús social, Nughes, amb raó, afirma que «és significatiu que, encara en els primers decennis d'aquest segle, en plena dominació de la casa de Savoia i quan l'italià era llengua oficial a tots els nivells, els sacerdots que concursaven a la parròquia de l'Alguer havien de demostrar que sabien predicar en alguerès» (1991: 113).

5. LA LINGÜÍSTICA VARIACIONISTA I LA DIACRONIA: LA SARDITZACIÓ DE L'ALGUERÈS

L'estudi de les variables sociolingüístiques comporta la consideració dels trets lingüístics que es donen en correlació amb determinats grups socials (generacionals, socioeconòmics, sexuals, etc.) i amb algunes variables no lingüístiques del context social, com ara el parlant, l'oient, l'àmbit, etc. (GIMENO, 1995: 45).

En aquesta línia, un dels aspectes més remarcables de la lectura atenta dels documents de la *Barracelleria* a l'Alguer (1683-1848) és la relativa transparència amb què s'observen els canvis lèxics,³⁶ especialment al llarg del XVIII, un segle caracteritzat per la substitució de formes genuïnes catalanes per sardismes. Aquests són un exemple clar del fenomen de la variació externament motivada que es deriva dels fenòmens de contacte de llengües (TURELL, 1995b: 259), si bé en el nostre cas ja hem dit que hem de parlar tant de relacions de veïnatge com de substrat conseqüència de l'abandó de la llengua pròpia per part dels

36. Notem que no es tracta de documents literaris ni estrictament notariais: són registres de relacions de danys a la propietat agrària, d'estimes de fruita, de tancaments de vinyes, etc. En aquest sentit, F. Gimeno (1995: 83), citant R. Cano, apunta que hi ha una tendència d'alguns lingüistes a preferir documents no literaris (jurídics, cartes, etc.) per a l'estudi de la lingüística històrica, adduint motius de proximitat a la llengua oral, si bé creu que aquest és un criteri relatiu, difícilment aplicable a la sintaxi històrica. Tanmateix, aquest tipus de documents, com veurem, resulten força icònics pel que fa als canvis fonètics i lèxics, tot i que requereixen una atenta observació de les alternances o variables.

grups de procedència allògena. És en aquest segle que els documents mostren vacil·lacions entre solucions catalanes i sardes del tipus *bercoc* vs. *berracoc* ‘albercoc’, *cep* vs. *fondu* ‘cep’, *cirera* vs. *cariasa* ‘cirera’,³⁷ *cremar* vs. *brujar* ‘cremar’, *empelt* vs. *enfirquidura* ‘empelt’, *madur* vs. *cuit* ‘madur’, *nespla* vs. *nèspula* ‘nespla’, *tomata* vs. *pomata*,³⁸ etc., i la generalització de mots de procedència sarda del tipus *anjoni* ‘anyell’, *càriga* ‘figa seca’, *eba* ‘euga’, *escalutja* ‘bagot’, *rasor* ‘ganivet’, *sua* ‘truja’, *tassa* ‘got’, etc. (cf. BOSCH, 1997: 691-697).³⁹ És més, en registres de la fi del XVII ja trobem mots patrimonials del tipus *càrriga* (o *càrriga*), *cep* i *empelt* al costat dels corresponents sardismes *bàrriu* (o *barri*), *fondu* i *enfirquidura*. O fins i tot sardismes sense alternativa genuïna, com ara *budroni* ‘ràim, penjoll de ràim’, *còrbula* ‘senalla’ i *bèrtula* ‘alforja’, que s’aniran reproduint al llarg dels registres del període XVIII-XIX.

Aquests exemples d’alternança o variables lèxiques —com les que veurem més avall amb les fonètiques— poden ser resultat de la *inse-*

37. Aquest cas presenta una alternança graficofonètica força interessant des d’una òptica sociolingüística: trobem el cat. *cirera* des del 1696 fins al 1760 i el sardisme *cariasa* a partir del 1802, sense alternança cronològica. Ara bé, entre 1762 i 1802 registrem la forma *silera*, que respon a una ultracorrecció, en el sentit que s’interpreta —formalment— la primera *r* de *cirera* com a resultat del rotacisme *-l- > -r-*, que demostra la voluntat formal de filtrar els rotacismes de la parla col·loquial. Molt probablement, aquesta solució ultracorregida és reforçada pel desús del mot d’origen català en favor del sardisme —generalitzat— *cariasa* (BOSCH, 1997: 247 i 397-398).

38. En aquesta variable, més que alternança de solucions lèxiques, hauríem de parlar d’alternança de solucions fonètiques, com succeeix amb les variables *bercoc/berracoc*, *nespla/nèspula*, en què les alternatives responen a la pressió o interferència de les solucions sardes anàlogues (*pumatta*, *barracoccu*, *nèspula*). Així, en els cas de *tomata/pomata*, registrem solucions amb *t-* (*tomata*, *tumata*), patronímiques, des del 1700 al 1738; mentre que les formes amb *p-* (*pomata*, *pumata*) no apareixen fins al 1745 (BOSCH, 1997: 580-581). Anàlogament pel que fa a *bercoc/berracoc*, trobem la forma patronímica —dialectal— (amb les lliçons *barcohs*, *barcots*, *barcoc*, *barqoc*, etc.) des del 1684 fins al 1696, mentre que la solució amb epèntesi —exògena— és documentada des del 1691, que esdevindrà sistemàtica en els documents del XVIII i XIX (*ibid.*: 384-387).

39. S’hauria també d’incloure l’anàlisi dels calcs semàntics, del tipus *entendre* ‘sentir’, *veranu* ‘primavera’, *nadal* ‘desembre’, etc., però són més difícils de detectar en la documentació històrica. També el cast. hi interfereix, com demostra la documentació consultada: trobem *fasol* ‘fesol, mongeta’ entre 1698 i 1699; en canvi, a partir del 1730 trobarem *giudia* o *judia* (BOSCH, 1977: 439). En aquest cas, atès que el sard té *fasolu*, la penetració del cast. *judia* podria estar relacionat amb una hipercorrecció, tenint en compte la proximitat de la solució patrimonial catalana amb la sarda, en el sentit que s’hauria pogut considerar aquella derivada de la sarda.

guridad lingüística i la *hipercorrección* a què al·ludeix F. Gimeno com a manifestacions de les dimensions subjectives del mecanisme del canvi lingüístic en curs, originades per la consciència lingüística adversa, les formes prestigioses —o estigmatitzades— i les actituds lingüístiques negatives (1995: 45). Vol dir això que cal deduir-ne una distribució o alternança funcional —en la línia de Ch. Ferguson— o més aviat un canvi lingüístic consumat —d'acord amb W. Labov—,⁴⁰ en el sentit que les solucions naturals són les de procedència exògena, les que utilitza el grup majoritari —si més no el grup adscrit a aquesta activitat econòmica o a les classes baixes, majoritàriament dedicades a l'agricultura—, o simplement perquè són pròpies del registre oral;⁴¹ en canvi, les solucions genuïnes són en regressió, conservades esporàdicament en la documentació del XVIII i tal vegada les solucions d'una varietat alta de la llengua —la de la noblesa algueresa i les classes benestants. Així, mentre als registres de la fi del XVII les solucions catalanes adduïdes són exclusives, als del primer terç del XIX són inexistentes, probablement perquè eren ja formes en desús, fins i tot en un registre més formal de la llengua. No endebades en l'alguerès modern són les formes habituals.⁴² Notem que, d'acord amb l'opinió de Gimeno (1995: 44), «una teoria sociolingüística del cambio [...] podría ser la más adecuada a una reconstrucción histórica, en la medida que conduciría a hipótesis más fáciles de confirmar o desmentir».

Un estudi més aprofundit d'aquests canvis lingüístics requeriria una anàlisi minuciosa dels préstecs en el discurs dels algueresopar-

40. «W. Labov ha expresado la especificación de la influencia diversa de los entornos lingüísticos y contextos extralingüísticos (ya la variación social, ya la situacional), a partir de una atención al discurso y de una percepción de las normas sociolingüísticas de la comunidad de habla» (GIMENO, 1995: 44-45).

41. Així, Gimeno (1995: 81) recull que en documents en llatí dels segles X-XI «se encuentra gran cantidad de innovaciones pertenecientes al registro oral de su época».

42. Sobre les fases del canvi lingüístic, Gimeno apunta que les forces socials que actuen sobre les formes lingüístiques són de dos tipus diferents: les primeres, que estan per sota del nivell de coneixement conscient, i les que representen el procés explícit de correcció social, aplicat a determinades formes lingüístiques, en les quals hi ha reconeixement social i poden aparèixer els estereotips. En aquest sentit, apunta que «la corrección se da siempre en la dirección de la forma más conservadora, y los estereotipos se asocian con atributos sociales negativos». Finalment, en les fases finals del canvi, apareixen la substitució estilística i l'estratificació social.

lants en la línia que proposa Turell (1995b: 277-288), si bé el supòsit d'alternança de llengües català/castellà es distancia qualitativament del nostre cas català/sard (i sasserrès).⁴³ Tanmateix, caldria fer-ho des d'una òptica que integri els dos enfocaments sociolingüístics, partint de la consideració del marc de referència del contacte lingüístic com a desestabilitzador lingüístic, però intentant comprendre'n els mecanismes, en la línia d'E. Morin. Perquè cal tenir en compte que si un sistema ecolingüístic no canvia gaire, no hi ha gaires canvis lingüístics, a excepció d'allò que es considera canvis interns, que no tractarem en aquest treball.

Pel que fa als aspectes fonètics, aquests documents presenten peculiaritats igualment interessants des del punt de vista de l'alternança de formes genuïnes vs. sarditzades (o sasserritzades). De fet, aquests documents filtren els aspectes fonètics de l'alguerès d'influència sarda i/o sasseresa (rotacismes i metàtesis, especialment) i no els de motivació autògena (neutralització de *a/e* àtones > *a* i *o/u* > *u*). Com ho sabem això? Doncs perquè a vegades afloren solucions gràfiques que denoten rotacismes inadvertits del tipus *baldissa* 'bardissa' (1681-1755), *prana* 'plana' (1777), *pultadora* 'portadora' (1804), *branc* 'blanc' (1804) i *diabra* 'diable' (1829) vs. les solucions generals *bardissa* (o *bardisa*), *purtadora* (o *portadora*), *blanc* (o *blanch*), *diabla* i *plana*,⁴⁴ però no casualment són solucions graficofonètiques que trobem més aviat en esborranys (BOSCH, 1997: 436, n. 8), per bé que a vegades també en documentació de redacció definitiva. En alguna ocasió, als escrivans, fins i tot se'ls passa per alt una solució del tipus *selva* 'serva' en lloc de *serva* —que només documentem una vegada, a la fi del segle XVII—, solució amb rotacisme de la *-r* (travada) > *-l* que devia passar inadvertida a tots els escrivans, perquè és la forma general des del 1714 (BOSCH, 1997: 665, n. 1). Altres vegades, com hem vist, la voluntat conservado-

43. Així mateix, Dressler (1987), en analitzar la interrelació entre decadència d'una llengua i interferència lingüística, amb canvis estructurals i funcionals, ho fa des de l'òptica de la llengua interferida.

44. Notem que *purtadora* > *pultadora* i *bardissa* > *baldissa* evidencien el pas de *-r* travada > *-l*, mentre que *blanc* > *branc*, *diabla* > *diabra*, *plana* > *prana* el canvi *bl-* i *pl-* > *br-* i *pr-*, fenòmens de procedència sarda i/o sasseresa propis de l'alguerès modern que ja devien ser força generals en les classes populars del XVIII (BOSCH, 1997: 436, n. 8).

ra i formal dels escrivans els feia incórrer a ultracorreccions del tipus *cilera* per *cirera*, en aquest cas per evitar —innecessàriament— el rotacisme *-l-* (intervocàlica) > *-r-*, que ja devia ser també força general a la segona meitat del XVIII (BOSCH, 1997: 397-398).⁴⁵

Un altre cas ben simptomàtic de la presència del rotacisme en la parla algueresa, ara al XIX, és el d'un mot que trobem en diferents còpies i redaccions d'un mateix document amb solucions graficofonètiques diverses. Es tracta d'un document escrit en italià —els estatuts de la *Barracelleria*, que recollen les normes d'aquest cos paramilitar i civil de custòdia de la propietat agrària—, amb redaccions successives al llarg de la 1a meitat del XIX, en què trobem fixat el valor anual del raïm tot distingint-ne les varietats, no casualment escrites en català —perquè no es podien traduir! Doncs, bé, la classe de raïm «*volgarmente detta "ungla de milà"*»⁴⁶ presenta la següent alternança:

Any	Lliçó	Observacions
1802	<i>ungra de mila</i>	(estatuts redactats en italià)
1810	<i>ungla de milà</i>	(estatuts redactats en italià)
1815	<i>ungra de milà</i> <i>ungla de milà</i>	(en sengles còpies d'estatuts redactats en italià)
1837	<i>ungla de milà</i> <i>ungra de milà</i>	(en sengles còpies d'estatuts redactats en italià)
1848	<i>ungra de milà</i>	(estatuts redactats en italià)

45. Quant a l'origen del rotacisme en la parla algueresa, Peana (1995: 105) diu que «pel que fa a l'Alguer, el fenomen del rotacisme, totalment absent durant la dominació catalana, apareix esporàdicament en documents dels segles XVII i XVIII; però, a partir del segle XIX i durant tot el segle XX, esdevé cada vegada més generalitzat en la pronúncia tant de la /-l-/ com de la /-d-/ (derivada de la -t- llatina), en posició intervocàlica». Peana, però, no té en compte que si en la documentació formal i oficial ja apareix esporàdicament als segles XVII i, sobretot, XVIII, vol dir que el fenomen ja devia haver quallat en les capes baixes de la població i que, tal vegada, ja devia ser una característica de l'ús informal de la llengua. Si no és així, per què a tot un notari o a tot un secretari cívic se li encapen algunes solucions gràfiques que denoten rotacisme?

46. Notem la quantitat d'informació lingüística relativa a l'alguerès col·loquial que es desprèn d'aquest text estatutari del 1802 de la companyia de la *Barracelleria* escrit en italià, que conté una taula del valor dels danys al raïm:

Notem, a més, la mateixa lliçó en un document en català:

1825 *ungla de Milà* (en un registre de danys redactat en català)

Veiem que dels 9 casos documentats, trobem 5 casos d'*ungra* vs. 4 casos d'*ungla*. Sembla, doncs, que la pronúncia real s'acosta més aviat a *ungra*, amb rotacisme del grup *-gl-* > *-gr-*, que no pas a *ungla*, solució tal vegada formal en desús (BOSCH, 1997: 662).⁴⁷

De la metàtesi de la *r*, fenomen característic dels parlars sards, la documentació n'ofereix algunes pistes, a partir dels mots *torbat* 'classe de raïm' i *cabrioni* 'figa immatura, cabrafiga'. Documento *turbat* el 1683 i el 1714, que contrasta amb *trubata* del 1686; al primer terç del XIX registre únicament *trubata* (1802 i 1825), que contrasta amb l'it. *torbato*, vi que s'elaborava a l'Alguer al XIX —i encara avui. Pel que fa a *cabrioni*, trobo documentat *cabrioni* des del 1787 fins al 1803 i *crabioni* entre 1802 i 1809, solució que s'adiu amb l'alguerès modern *crabioni*.

«1. Per ogni grappolo, ossia budroni, volgare, ossia varema, danari quattro.

2. Per ogni grappolo d'wva detta muscatel, girò, panzascalò, barriadorgia, gra d'u-liva e panzal, danari 6.

3. Per ogni grappolo d'wva volgarmente detta rattagliat, butto de gall, lazari, ungra de milà, muscatellò, grumè ed altre uve che sogliono generalmente conservarsi per l'inverno e che si chiamano uve di taglio, denari otto.

4. Per ognograpolo di palop, denari dieci.»

Notem que a l'Alguer hom diu *budroni* 'raïm, penjoll de raïm', *varema* 'raïm comú', *muscatel* 'moscatell' (...), *ungra de milà* 'ungla de milà', etc., solucions que reflecteixen fins i tot algunes particularitats de pronúncia (*muscatel*, amb la neutralització de la *o* àtona i la despalatalització de la —[x] final; *ungra*, amb el rotacisme *-gl-* > *-gr-*). En un altre capítol llegim com es deia ja a principi del XIX —i encara avui— el fet d'anar a robar els bagots després de la verema o les cabrafigues a l'octubre: «[...] *raccogliere erbaggi, lumache e i residui delle uve, detti scaluggia, de' fichi, ossia cabrionis, o di qualunque altro frutto lasciato dopo la vendemia [...]*».

47. L'extensió d'aquests fenòmens foneticofonològics (rotacismes, assimilacions consonàntiques, etc.) tindria relació amb allò que F. Gimeno anomena *onda de variació*: «Dentro del problema de la inserción del cambio lingüístico, la unidad fundamental no es la regla (como la teoría generativo-transformativa estándar propuso) sino la restricción variable de los diversos entornos morfofonológicos dentro de la regla. De manera que el cambio lingüístico es equivalente frecuentemente a la extensión o contracción de las restricciones variables, tal como la regla se propaga por toda la estructura lingüística» (GIMENO, 1995: 46).

Sobre aquestes qüestions d'interferència dels parlars sards, Joan Peana (1992; 1995) atribueix la penetració de les influències sardes —sobretot pel que fa a la variació fonètica— a factors socials. Així, per exemple, afirma que «en la pronúncia popular algueresa de la *-l-* intervocàlica hi ha quasi certament la influència de la parla vulgar sasseresca; i potser també dels dialectes campidanesos de la part meridional de l'illa, que poden haver afectat el català durant l'època de la dominació aragonesa i hispànica a Sardenya» (1995: 107), fenomen l'extensió del qual atribueix als qui «parlen normalment l'alguerès a nivell familiar i col·loquial, sobretot les classes baixes i mitjanes del poble: ramaders, pagesos i jornalers, manobres i servidors, empresaris i obrers, artesans i botiguers, empleats i burgesos nats i viscuts a l'Alguer» (1995: 107-109).⁴⁸ De fet, sembla prou evident que la penetració d'elements lingüístics exògens en l'alguerès ha augmentat a mesura que la comunitat algueresa ha absorbit —socialment i, doncs, lingüísticament— població sardo-parlant i/o sasseresoparlant. En aquest sentit, quan Peana afirma que avui l'alguerès «està subjecte a tota mena d'influències i innovacions, de vacil·lacions i excepcions, d'incoherències i contradiccions pròpies del llenguatge popular» (1995: 109), raó per la qual s'ha estès el fenomen del rotacisme, està pressuposant —per la seva actitud conservadora lingüísticament parlant— encara una diversitat social de la llengua, que en realitat avui és inexistent, i confonent-ho amb els intents —minoritaris— de *recatalanització*. Perquè avui no hi ha ningú a l'Alguer que usi oralment l'alguerès sense rotacisme, la qual cosa fóra interpretada —ho és, de fet— com a català de fora o mal alguerès.

Així, doncs, la voluntat correctora o formal que evidencien aquests documents que he analitzat s'estableix en relació amb la llengua col·loquial, caracteritzada per un seguit de trets —fonètics i lèxics, sobretot— considerats aleshores vulgars o estigmatitzats,⁴⁹ la qual cosa implica la coexistència de, com a mínim, dues varietats socials, una de les quals, la

48. Per a altres qüestions relacionades amb la sociolingüística de la variació fonètica en l'alguerès, veg. Peana (1995).

49. Aquest concepte d'estigmatització d'un canvi lingüístic en curs és introduït per Gimeno (1995: 47) aplicat precisament en aquells casos en què la variable apareix com a estereotip, perquè és vista com a pròpia del grup de baix nivell social en la comunitat, «y se iniciaría un "cambio desde arriba", és decir, una corrección esporádica e irregular de la variable hacia el modelo de prestigio».

colloquial i sarditzada, esdevindrà general, com demostra l'estat de l'alguerès modern. Hem vist, doncs, d'acord amb la perspectiva teòrica de Weinreich i Labov (TURELL, 1995: 17), que la documentació analitzada mostra els processos de variació i de canvi lingüístic que s'estaven produint al XVIII en l'estructura de l'alguerès i de les pautes de comportament lingüístic dels escriptors o mans autògrafes, que implícitament deixaven albirar trets de la llengua colloquial. Aquests canvis —els que pressuposen una interferència exògena, no únicament per relacions d'adstrat sinó preferentment de substrat— troben la confirmació en l'alguerès actual.

Per tant, sabem —a través de la comparació de la documentació i de l'estat actual de la llengua— que en un moment determinat (T1) de la història lingüística de la llengua catalana (L1), que podem delimitar com a més enllà fins a la fi del XVII, es caracteritza per una certa continuïtat i fidelitat al català patrimonial (dialecte consecutiu). En un moment T2, com a conseqüència de les migracions allògenes —sobretot sardes i sassereses, però també corses, ligurs, etc.— causades per la relativa despoblació de l'Alguer —territori de la L1— arran de les pestes del 1582 i del 1652, L1 comença a transformar-se cap a L1', és a dir, canvia exposada a les interferències de substrat que produeix l'assimilació lingüística dels grups d'aquelles immigracions.⁵⁰ Sospitem també que aquesta L1' —pròpia de les classes baixes i inicialment de l'àmbit agrícola— competia —com a mínim— amb una varietat social mancada d'aquestes influències de substrat, més pròpia de les classes altes i més urbanes, però també dels pescadors —sempre més projectats mar enllà i en contacte amb mercaders de parla catalana (catalans, valencians o mallorquins)—, almenys fins a la fi del XIX, segons que es desprèn de les opinions del poeta i estudiós A. Ciuffo —conegut amb el pseudònim de Ramon Clavellet—, al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906).⁵¹ I sabem, finalment, que actualment (T6) l'alguerès colloquial —que no presenta gairebé variació social, entre altres coses per-

50. Val a dir que els algueresos vells amb qui he pogut parlar coincideixen a afirmar que, tot i l'escolarització —monolingüe, en italià— que van viure, tot i l'oficialitat absoluta de l'italià en tots els àmbits formals, la llengua de l'Alguer de fa 60-70 anys era l'alguerès, i que qui hi anava a viure —per treball— no podia sinó aprendre l'alguerès. Fins i tot, fora de l'escola, el minyó que no parlava alguerès era menystingut i bandejat. Per tant, si el panorama abans de la 2a guerra mundial era aquest, no caldria imaginar-ne un de gaire divers al XVIII.

què no és la llengua de les classes altes, italianitzades, i perquè no disposa d'usos formals—⁵² respon a aquells canvis que es començaven a apuntar en la documentació al llarg del XVIII i que eren força estesos a la fi del XIX i marcats negativament des d'una òptica sociocultural.

Esquemàticament:⁵³

<i>Funció</i> <i>Temps</i>	<i>Funcions B</i>	<i>Funcions A</i>
T1 (<i>ant. s. XVII</i>)	L1	L1 ⁵⁴
T2 (<i>s. XVII</i>)	L1 / (L1' < [L2 ₁ ...L2 _n])	L1
T3 (<i>s. XVIII</i>)	L1' / (L1)	L1 (L3 / L4) ⁵⁵
T4 (<i>s. XIX</i>)	L1'	L4 / (L1)
T5 (<i>1a m. s. XX</i>)	L1' / (L1'' < L4)	L4
T6 (<i>a partir de</i> <i>2a m. s. XX</i>)	L1'' / (L1') / L4 ⁵⁶	L4

(L1: *català*; L2: *parlars sards* (i *sasseres*); L1': *català sarditzat*; L3: *castellà*; L4: *italià*; L1'': *català sarditzat i italianitzat*)

51. Veg. CIUFFO, 1908: 170-182.

52. «L'alguerès presenta avui les característiques d'una parla vulgar; per tant, ja de fa temps el seu ús és quasi exclusivament oral i a un nivell només: el nivell vulgar» (PEANA, 1995: 109). Tanmateix, Peana confon una mica la terminologia, ja que usa *nivell vulgar* per a referir-se als usos orals de la llengua, familiar i col·loquial.

53. L'ús de les etiquetes *funcions A* i *funcions B* respon ací, per raons pràctiques, a una doble realitat *diglòssica*, tant entre llengües diferents com entre modalitats diferents d'una mateixa llengua (*cf.*, però, Ferguson, dins ARGENTE, 1988: 73).

54. Òbviament hem d'acceptar a priori que L1 no és homogènia des d'una òptica geosocial. Per tant, la simplificació de L1 per a funcions A i B no implica una equivalència entre usos formals i informals, entre llengua escrita i llengua oral.

55. L'ús del castellà oficialment resta restringit a les funcions administratives entre l'inici i el darrer terç del XVIII; al darrer terç és substituït per l'italià. En aquest sentit, el 1780, l'alguerès M. L. Simon afirma que «il catalano idioma fu pure adottato nei tribunali e vi durò fino al principiare del secolo XVIII, che si cangiò nella lingua castigliana, come poi sotto la dominazione di casa Savoia si è restituita l'italiana» (ARMANGUÉ, 1995: 331-332). Per a la italianització a Sardenya durant la segona meitat del XVIII, veg. ARMANGUÉ, 1996: 31-48; per a l'escàs relleu del castellà a l'Alguer, veg. *infra* nota 57.

56. Des d'una òptica intergeneracional, el grup catalanoparlant, alterna L1' i L1'' vs. L4 en les funcions quotidianes, si bé es tendeix cap a la desaparició de L1', restringit a primeres generacions.

La consideració social de dos registres —el col·loquial, sarditzat, i el culte, no o menys sarditzat— es dona només quan el català és la llengua d'ús tant en funcions altes com baixes, que parla tothom —jornalers, pagesos i pastors, artesans, mariners i comerciants, senyors. Serà a partir de la 2a meitat del XVIII que, amb la irrupció primer del castellà i després de l'italià —per raons polítiques— en les classes altes i culturitzades —funcionariat i noblesa—, es donen els primers casos d'abandó del català.⁵⁷ En aquest sentit, Armangué (1996: 51) apunta el segle XVIII com el de l'abandó progressiu del català en ambients socialment alts en favor de l'italià: «És cert que l'italià bandejarà la llengua local dels ambients més propers al poder» i que «tan sols a través de l'anàlisi d'altres fonts podem assegurar que era generalitzada a l'Alguer en tots aquells àmbits on no predominaven l'element noble o burgès». És a partir d'aquest moment que podem començar a parlar pròpiament de les influències de l'italià, que s'aniran generalitzant al llarg del XIX —tal com remarca A. Ciuffo (1908: 175) en fer un llistat de la «mostra de diccions y formes pretament italianes introduhides en l'alguerés de fa temps y generalment usades també del nostro pòpul baix»—, pels valors positius associats a aquesta nova llengua de referència sociocultural, la nova llengua del poder i de l'educació.⁵⁸

Davant d'aquest nou context ecosociolingüístic, si la llengua catalana començà a ser *desprestigiada socialment*, l'alguerès col·loquial —sarditzat— esdevingué l'única varietat social que es transmeté intergeneracionalment, la qual cosa hauria determinat l'extensió dels sardismes —fonètics, lèxics, etc.— que la caracteritzaven.

En aquest sentit, són prou clares les paraules de l'intel·lectual alguerès Joan De Giorgio Vitelli —poeta i diplomàtic— que trobem en

57. «És cert que l'italià bandejarà la llengua local dels ambients més propers al poder, de la mateixa manera que n'havia de bandejar el castellà i el sard a la resta de l'illa; però allò que singularitza l'Alguer és l'escàs relleu que hi havia assolit la llengua castellana, reservada només a la gent instruída i pràcticament desconeguda als sectors més humils de la població» (ARMANGUÉ, 1996: 51).

58. En relació amb el segle XVIII, Armangué apunta que malgrat les recomanacions de l'estament eclesiàstic a preservar el català a l'Alguer, «la parla alguerera va entrar de seguida en contacte amb l'italià, que [...] contribuirà a partir d'aquest moment a atorgar-li aquelles característiques que s'han perpetuat fins als nostres dies» (1996: 52).

la seva *Grammatica algherese*: «I si el dialecte alguerès és destinat a transformar-se per influència del sard i de l'italià, no ha de mancar l'esforç de qui, encara que sigui amb poques esperances, vulgui retardar la seva desaparició» (BOSCH-ARMANGUÉ, 1995: 514).⁵⁹ Però encara ho són més les d'A. Ciuffo, pronunciades en el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, quan afirmava que «hi ha, en lo nostro llenguatge, una bona partida de diccions forasteres que, sobreposant-se en ell, barren l'ixida a moltes de les velles paraules catalanes, substituhintles en l'ús de la nostra manera de parlar de cada dia» (1908: 170). Advertia, doncs, que l'alguerès col·loquial s'estava *descatalanitzant* progressivament, per l'influx de l'italià i del sard: «Y'l vell minador de l'espírit català, si vol descobrir la viva vena de l'alguerés, deurà treballar molt y de ferm, desfossant lo subsol d'aquest llenguatge, demunt del qual s'adensen, formant espessa crosta, les influències italiana y sarda» (*ibid.*). No endebades la seva comunicació tractà de les *Influències de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerés*. Pel que fa a les interferències italianes, apuntava que, per diversos factors polítics, socioeconòmics i culturals, «tenim que l'influència llingüística y literaria de l'italià en la Sardenya catalana, ha obrat lo meteix treball de superposició que l'altra llengua germana en la Catalunya francesa». Quant a la influència sarda, que «precedeix a la italiana y no de poch», parla d'una «forta embestida del sard que li feva destrossa, desfigurantlo en la sua fesomia fònica, gràfica y morfològica», sense tenir en compte «les paraules que nos ha embolat ['gitat'] lo sard, arreconant les nostres y substituintles». Encara que A. Ciuffo, endut pel context catalanista en què llegia aquesta comunicació, hagués exagerat l'estat decadent de l'alguerès —profundament interferit, primer pel sard i després per l'italià—, el cert és que donava prou exemples per corroborar-ho, exemples precisament d'alternança de formes o de representacions negatives de determinades solucions lèxiques o fonètiques, precisament les de procedència sarda.

El mèrit de Ciuffo, en la meua opinió, està en el fet d'haver intro-

59. L'original en italià diu: «E se il dialetto è destinato a trasformarsi per l'influenza del sardo e dell'italiano, non manchi lo sforzo di chi, sia pure con poca speranza, ne voglia ritardare la scomparsa» (ARMANGUÉ-BOSCH, 1994: 151).

duït en l'anàlisi d'aquestes influències el factor de variació social, ja que estableix el món de l'economia rural —l'agricultura i la ramaderia— com el de la penetració dels sardismes: «Gran quantitat dels termes qu'emplea lo nostro *txapador* [literalment. 'cavador, llaurador', però per extensió 'pagesos i jornalers'] y pastor de la Nurra algueresa per anomenar los llochs de dimora, les eynes de treball, les besties y altres coses, són en sard» (1908: 174). Per això, en analitzar les paraules d'origen sard (1908: 176-179), diferencia les «usades ab més frecuencia del "txapador" y pastor de la "Nurra Algueresa"» (entre les quals trobem *jaga* 'tanca de la vinya', *pineta* 'cabana de pastor', *bèrtula* 'alforja', *xapa* 'aixada', *molendu* 'ase', *matxoni* 'guineu', *cariasa* 'cirera', *càriga* 'figa seca', *modeiu* 'mòdega' i *anjoni* 'anyell') de les «paraules d'influència sarda més generalitzades» (entre les quals remarquem *abijar-se* 'adonar-se', *arrunjar* 'rovellar', *babai* 'oncle', *enguiriari* 'rodejar', *escavanada* 'clatellada', *escudir* 'pegar', *ginqueta* 'còdol' i *macu* 'ximple'). Resulta, però, que totes aquestes paraules, tant unes com les altres, avui formen part del lèxic comú, fins al punt que no tenen una alternativa genuïnament —patrimonialment— catalana, perquè ha estat substituïda. I el mateix procés podríem aplicar als fenòmens fonètics, que fins i tot han arribat a modificar les oposicions fonològiques de la llengua.

Així les coses podem parlar fins i tot d'un reequilibri del contacte lingüístic, en el sentit que la inicial percepció avaluativa o representacions de la parla algueresa sarditzada que es traduïa inicialment en determinats comportaments (resistència als elements exògens) ha passat per factors socioculturals (l'abandó de les capes altes de la llengua vernacla i la inhabilitació d'aquesta per a les funcions altes) a esborrar les representacions negatives i socials (menor resistència als canvis), per la qual cosa s'ha produït una extensió de la llengua oral afectada de fenòmens exògens. L'exemple de Ciuffo és clar: mentre hi ha uns trets o canvis de procedència exògena que ja s'han generalitzat en la parla col·loquial algueresa, encara n'hi ha d'altres marcats negativament (vinculats als grups de pagesos i pastors) que es resisteixen a ser assimilats, si més no per part del grup social que en capta i avalua la diferència.

Per tant, l'interrogant últim és de trobar per què la varietat social L1' —la sarditzada— s'estén i es generalitza dins la comunitat

lingüística, o, si més no, per què és aquesta —considerada vulgar o marcada negativament per part de les classes cultes— la que ens ha pervingut fins als nostres dies. Tal vegada no hem de parlar d'extensió a totes les capes socials pròpiament, sinó més aviat d'acotació dels àmbits d'usos socials i familiars. És a dir, si era la noblesa i la classe lletrada la que mantenia un cert distanciament de prestigi quant a la modalitat social de la llengua —respecte a la llengua col·loquial—, aquesta, en substituir la pròpia llengua per l'italià, per raons de prestigi, de projecció social, etc., fa desaparèixer —per abandó— l'ús culte —poc o menys sarditzat— de l'alguerès. El mateix Ciuffo posa en evidència, el 1906, que les classes altes alguereses han abandonat la llengua catalana o l'han deixada de transmetre als fills:

«Aquella [la llengua italiana], intromesa en la vida pública, en los oficis governatius y administratius, en les escoles, en les iglesies, se n'entra a poch a poch en l'ambient del senyoriu que habita les plasses y vies principals, lo qual, també en la vida privada, emplea la llengua italiana y aquesta ensenya als fills de la naixensa.» (1908: 170)

I, per tant, sense una classe social alta que el parli i sense abastar les funcions altes —litúrgia, administració, escola, etc.—, l'única modalitat social que resta és la de les classes baixes i mitjanes —força o més sarditzada—, que continuarà transmetent-se oralment com a llengua materna, si més no fins als anys 30-40. Així, a l'Alguer, la distribució diglòssica que genera el contacte lingüístic ($L1 = A / L1' = B$) no ha tendit a estabilitzar-se perquè en aquest ecosistema lingüístic hi ha intervingut un tercer element de contacte lingüístic —ara per decisió política—, l'italià, que ha reconduït la situació diglòssica a causa d'un bilingüisme asimètric, en què les funcions altes han passat a ser ocupades per la nova llengua allògena (per decisió política, com a macrocausa; per necessitat de dife-

60. Cal tenir en compte, a més, que a l'Alguer històricament la classes dominants catalanoparlants —minoria social— han compartit l'estatus social amb la minoria lligur, italianoparlant. Per tant, la llengua italiana no ha penetrat en l'ecosistema lingüístic únicament per decisió política (a partir de la incorporació de Sardenya al Piemont, a la casa reial dels Savoia), sinó també per migració (afavorida pels interessos econòmics del comerç marítim). Vull dir amb això, que quan per decisió política l'italià es-

renciació de les classes altes, com a microcausa),⁶⁰ mentre que les funcions comunicatives (oralitat) s'han mantingut en la L1', que ara pot generalitzar-se col·loquialment per absència de representacions negatives, en el sentit que no ha de competir amb una altra varietat social de la mateixa llengua (homogeneïtzació de la llengua).

Altrament no s'explicaria per què les formes marcades negativament des d'una òptica social han passat a ser en bloc positives o naturals, perquè toparia amb l'enfocament social de la llengua, basat en l'efecte social que comporten certes formes o usos lingüístics (TURELL, 1995: 18-19). Sembla com si la comunitat de parla algueresa hagués passat de l'heterogeneïtat a una homogeneïtat produïda inicialment per l'abandó de les funcions formals de la llengua (litúrgia, administració, escola, etc.) i de la substitució d'almenys d'una varietat alta, la dels rics i nobles algueresos, en el sentit de reducció de l'espectre de varietats socials i de registres de la llengua.

D'acord amb els tres principis teòrics de l'anàlisi de la variació i del canvi lingüístics proposats per Turell (1995: 19-22), el principi d'uniformitat en el comportament lingüístic explicaria que L1' hagués tendit a afectar un o més grups socials, ja que «s'observa que la realització d'una determinada variable es produeix en determinats grups socials que empren determinats estils i que, per tant, hi ha una estratificació social i estilística». En enfocar l'anàlisi de la penetració i extensió dels sardismes en l'alguerès des d'una òptica diacrònica resulta incòmode —i insatisfactori— partir del caràcter homogeni de la comunitat i de l'anàlisi lingüística només a partir de l'idiòlecte (cf. TURELL, 1995: 22). Des d'aquesta perspectiva cal entendre que les alternances o variació lingüística que provocà el substrat sard en les classes

devé la llengua de l'administració, de l'escolarització, etc. (1821), la minoria noble i benestant catalanoparlant (classes altes) pren com a grup de referència la minoria italiànoparlant d'origen lligur present a l'Alguer. El desig de distinció social —per mimetisme— degué afectar els rics mercaders i comerciants, però no es generalitzà —si més no fins a mitjan XX— a les capes baixes i mitjanes de la societat, però sí que facilità l'extensió de l'alguerès sarditzat. Ha estat la modernització, la urbanització, l'escolarització, els nous canvis demogràfics i les decisions polítiques —en definitiva, un nou ecosistema— de la segona meitat d'aquest segle allò que ha provocat el retrocés de l'alguerès en les funcions de l'oralitat.

baixes de la comunitat algueresa responen a regles variables, a la base de les quals hi ha «els factors o contextos lingüístics, estilístics i socials que restringeixen l'aplicació de la regla o l'ocurrència d'una variant determinada» (TURELL, 1995: 24). Per exemple, la variable /l/ intervocàlica es devia realitzar en dues variants fonètiques: [r] col·loquial i [l] formal, fins que la realització [r] esdevingué general i modificà l'estructura fonològica de la llengua.⁶¹ Finalment, caldrà veure com han intervingut en aquests canvis les variables sociolingüístiques, però sembla que són els indicadors o variables que estan estratificats socialment els que ens interessin en el nostre supòsit, en el sentit que indiquen que «diferents grups socials (classes, edats, etc.) es comporten de manera diferent en relació amb una variable lingüística determinada» (TURELL, 1995: 25).

Tant els aspectes lèxics adduïts com els foneticofonològics, responen, en termes proposats per Wheeler (1997: 71-72), a variables que duen implícita una diferència de contingut social, i, per tant, respondrien a allò que anomena una *moneda de negociació de la identitat social*; en termes de W. Labov, variables sociolingüístiques, aquelles variables lingüístiques que co-varien amb factors socials o estilístics (GIMENO, 1995: 44, n. 53). Això tindria relació amb la teoria homeostàtica del sistema de comunicació lingüística, segons la qual els sistemes lingüístics tendeixen a autoregular-se per mantenir el propi equilibri funcional. Hem de partir de la base que els primers canvis que produí el contacte lingüístic devien ser a nivell individual (substrat), fins que aquests esdevingueren socials, per consens intrageneracional. Però, la clau és que aquests es convertiren, com ha demostrat la història lingüística de l'alguerès, en canvis intergeneracionals, és a dir, que es generalitzarien tot un seguit de formes alternatives al mateix temps que s'abandonarien unes altres, com per exemple l'extensió geosocial del rotacisme de la *r* implosiva > *l* (pla fonètic) o del mot *cariasa* vs. *cirera* (pla lèxic).

61. Si originàriament s'hi donà una distribució social complementària entre -[r]- (col·loquial) i -[l]- (formal), darrere la qual cal interpretar el fonema /l/, amb la generalització de la -[r]- hi haurà casos que sincrònicament es podran justificar a partir de /l/ igualment (*mal* ['mal] vs. *mala* ['mara]) i altres que no, com ara en *ala* ['ara].

6. CONCLUSIÓ

D'una banda, hem vist, doncs, que la llengua catalana de l'Alguer, una comunitat lingüística considerada històricament aïllada, presenta en el seu codi intern un seguit d'interferències exògenes —especialment fòniques i lèxiques— que he intentat d'explicar per l'efecte d'un *substrat* sardosasserès, que és conseqüència d'una forta assimilació demogràfica i lingüística de població procedent d'altres comunitats lingüístiques, especialment la sarda i la sasseresa. Amb l'anàlisi del cas particular de l'alguerès, hem pogut veure que els canvis lingüístics *externs* han estat determinats històricament pels canvis del sistema ecolingüístic, és a dir, que els canvis particulars en el temps responen a una dinàmica dels canvis a través de les relacions interdisciplinàries biopsicosocioculturals.

Per altra banda, hem pogut comprovar que l'anàlisi de la documentació històrica dels segles XVII-XIX ens ha servit per aclarir com i quan s'ha anat produint la sardització de l'alguerès (canvis que s'apuntaven als documents són generals avui i propis de la llengua oral). Sincronia —estat actual de la llengua— i diacronia —evolució i canvis en la llengua— constitueixen una referència necessària i indispensable per a dibuixar el context ecosociolingüístic que ha determinat que històricament la varietat catalana de l'Alguer hagi sofert una modificació de la seva estructura lingüística a causa del *substrat* que ha generat l'assimilació lingüística d'una intensa immigració de població, després que aquesta —per raons socioeconòmiques i culturals— hagués abandonat la pròpia llengua.

Finalment, hem vist que la generalització de l'alguerès sarditzat —inicialment adscrit a les classes baixes, d'àmbit econòmic agrari, o, en qualsevol cas, a un registre col·loquial— ha estat conseqüència de l'abandó per part de les classes altes i cultes de la llengua catalana per l'italià, procés afavorit per les condicions socioculturals i polítiques del XIX, que han relegat l'alguerès o català de l'Alguer a la categoria de llengua oral restringida als usos informals i familiars.

En definitiva, recollint les paraules de Norbert Elias (1995: 137), cal superar la idea que «cualquier cambio observable es posible explicarlo siempre como efecto de una causa inmóvil». Amb aquest treball,

doncs, he intentat demostrar que «un movimiento sólo puede explicarse por un movimiento, un cambio a partir de un cambio». La base de la penetració de sardismes en l'alguerès és conseqüència dels canvis demogràfics produïts per immigració allògena ocorreguts a l'Alguer al llarg dels segles XVII-XVIII; la base de la seva extensió i generalització rau en els canvis socioculturals i polítics esdevinguts en el decurs dels segles XVIII i XIX.

ANDREU BOSCH I RODOREDA

BIBLIOGRAFIA

- Bruno ANATRA (1994): *Alghero e il Logudoro in epoca spagnola*, dins Antonello Mattone i Piero Sanna (ed.), *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo. Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (XIV-XX secolo)*, Sàsser, ps. 327-334.
- Joan A. ARGENTE (1988): *Charles A. Ferguson: cap a una teoria del llenguatge en societat*, dins «Límits», núm. 5, ps. 63-98.
- Joan ARMANGUÉ (1995): *La llengua i la literatura a Sardenya*, dins Pep Balsaobre i Joan Gratacós (ed.), *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona.
- Joan ARMANGUÉ (1996): *Llengua i cultura a l'Alguer durant el segle XVIII: Bartomeu Simon*, Barcelona.
- Joan ARMANGUÉ i Andreu BOSCH (1994): *La fonologia algueresa de Joan De Giorgio Vitelli*, dins «Revista de l'Alguer», núm. 5, ps. 139-169.
- Albert BASTARDAS (1996): *Ecologia de les llengües. Medi, contactes i dinàmica sociolingüística*, Barcelona.
- Andreu BOSCH (1997): *Edició dels registres d'estimes de fruita de la Barracelleria a l'Alguer durant el primer terç del XIX. Estudi dels noms de la fruita*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona. (Se n'ha publicat una versió reduïda: Andreu BOSCH I RODOREDA, *Els noms de la fruita a l'Alguer. Edició dels registres d'estimes de fruita de la «Barracelleria» (1783-1829)*, Barcelona, 1999.)
- Andreu BOSCH i Joan ARMANGUÉ (1995): *Una traducció en català de la «Grammatica algherese. Fonologia» de Joan De Giorgio Vitelli*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», núm. 71, ps. 501-531.
- Andreu BOSCH i M. A. Susanna SANNA (1996): *Històries de l'Alguer, entre la marina i la campanya*, Barcelona.
- Tonino BUDRUNI (1989): *Breve storia di Alghero dal 1478 al 1720*, l'Alguer.

- Antonio BUDRUNI (1994): *Aspetti di vita sociale in Alghero durante l'età spagnola*, dins Antonello Mattone i Piero Sanna (ed.), *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo. Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (XIV-XX secolo)*, Sàsser, ps. 335-346.
- Tonino BUDRUNI (1996): *Dal Medioevo all'Età Contemporanea*, dins *Alghero e il suo volto*, Sàsser, ps. 167-208.
- Antoni CIUFFO (1908): *Influències de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerés*, dins *Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana, any 1906*, Barcelona, ps. 170-182.
- John DAY i Itria CALIA (1994): *Economia rurale e strutture demografiche ad Alghero in alcune statistiche sei-settecentesche*, dins Antonello Mattone i Piero Sanna (ed.), *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo. Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (XIV-XX secolo)*, Sàsser, ps. 431-448.
- Wolfgang U. DRESSLER (1987): *La mort de les llengües*, dins «Límits», núm. 3, ps. 87-97.
- Norbert ELIAS (1995): *Sociología fundamental*, Barcelona.
- Francisco GIMENO (1995): *Sociolingüística histórica del siglo X al XII*, Madrid.
- Carme JUNYENT (1992): *Vida i mort de les llengües*, Barcelona.
- H. KUEN (1932): *El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana*, dins «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», núm. 5, ps. 121-177.
- Francesco MANCONI (1994): *Castigo de Dios. La grande peste barocca nella Sardegna di Filippo IV*, Roma.
- Antoni NUGHES (1991): *El sínodo del bisbe Baccallar. L'Alguer. Església i societat al segle XVI*, Barcelona.
- Joan PEANA (1992): *Els problemes lingüístico-socials del català de l'Alguer*, dins *Segon Congrès Internacional de la llengua catalana*, 4, Palma, ps. 613-648.
- Joan PEANA (1995): *El fenomen del rotacisme en la parla popular algueresa d'avui*, dins *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, 2, Barcelona, ps. 101-119.
- Giuseppe SERRI (1994): *La popolazione di Alghero nell'età spagnola (XV-XVII secolo)*, dins Antonello Mattone i Piero Sanna (ed.), *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo. Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (XIV-XX secolo)*, Sàsser, ps. 361-368.
- Leonardo SOLE (1994): *La lingua di Sassari: il problema delle origini*, dins *Studi in onore di Massimo Pittau*, 1, Sàsser, 39-70.
- Eduard TODA (1988): *Un poble català d'Italia. L'Alguer*, Barcelona, 1988 [se cita, però de: Eduard TODA i GÜELL (1981), *L'Alguer. Un popolo catalano d'Italia*, ed. bilingüe a cura de Rafael Caria, Sàsser].

- Eduart TODA (1903): *La poesia catalana á Sardenya*, Barcelona.
- M. Teresa TURELL (1995): *La base teòrica i metodològica de la variació lingüística*, dins M. Teresa Turell Julià (ed.), *La sociolingüística de la variació*, Barcelona, ps. 17-49.
- M. Teresa TURELL (1995b): *L'alternança de llengües i el préstec en una comunitat interètnica*, dins M. Teresa Turell Julià (ed.), *La sociolingüística de la variació*, Barcelona, ps. 259-293.
- Max W. WHEELER (1997): *La variació: orígens i finalitats*, dins MARIA-ROSA LLORET et alii (eds.), *Anàlisi de la variació lingüística*, Barcelona, PPU-Departament de Filologia Catalana (Universitat de Barcelona), ps. 69-88.

ROSER VERNET I ANGUERA

APROXIMACIÓ A UN ESTUDI
DE LES UNITATS LINGÜÍSTIQUES ESTEREOTIPADES A
*PRIMERA HISTÒRIA D'ESTHER**

1. *OBJECTIU DEL TREBALL: LÈXIC I DISCURS LITERARI
A PRIMERA HISTÒRIA D'ESTHER. LES UNITATS
LINGÜÍSTIQUES ESTEREOTIPADES (ULE)*

Primera història d'Esther (1947-1948), un dels textos més brillants de S. Espriu i de tota la dramaturgia catalana, és una peça de singular construcció, complexa —barroca— en el seu contingut, i amb un llenguatge extremadament críptic. Això és degut, per una banda, a la fusió de la matèria bíblica amb detalls folklòrics i familiars, que l'autor extreu dels seus records infantils (d'aquesta manera, en arrel·lar-se dins la realitat catalana, el mite bíblic esdevé pròxim i quotidià), i, d'altra banda, a l'encreuament d'aquestes dues «realitats» fusionades, amb les meditacions de l'autor sobre certs temes de la condició humana i més concretament de la realitat catalana del moment: l'abús i l'arbitrarietat del poder, la lluita fratricida, etc.

Pel que fa al llenguatge, i sobretot al lèxic, que serà l'objecte d'aquest treball, per la seua riquesa i la seua exuberància constitueix una eina important que contribuirà a crear aquesta complexitat i, sobretot, a augmentar-la.

Espriu utilitza i barreja tot els recursos lingüístics disponibles, lèxics, sintàctics i morfològics. El seu lèxic es nodreix de fonts molt variades: registres diferents, (culte, popular), argots (caló, dels jocs de

* Aquest article és una reelaboració del treball del mateix nom realitzat conjuntament amb Montserrat Cunillera per a l'assignatura *Lèxic i discurs en literatura*, impartida per E. Gallén en els cursos del doctorat *Lèxic i discurs* de la Universitat Pompeu Fabra (1994-1995). L'edició de *Primera història d'Esther* que hem fet servir, i a la qual remetem totes les citacions i els números de pàgina que es donen als comentaris i a l'annex final, corresponen a l'edició inclosa en les obres completes (*Obres completes: anys d'aprenentatge*. Salvador Espriu, vol. 5, Edicions 62, Barcelona, 1990).